

Matr. 1 A, Elkjær, Grene sogn, ca. 1890. (Udhusene kan meget vel være fra 1790'erne).

Et æresskud og dets følger

En træfning mellem hjemmebrændere og toldere i Grene i 1797

Af Hans Jessen

I gamle dage brændte bønderne selv deres brændevin. Og selv om det var forbudt og blev straffet med store bøder, fortsatte de med det til omkring midten af forrige århundrede. *Det måtte skjules på enhver måde*, skriver H. F. Feilberg i sin bog om bondelivet i Vestjylland, og fortsætter: *Bønderne stod sammen der som andre steder. De havde hemmelige gemmer i deres huse, hvor brændevinstøjet blev skjult, og hvis toldfolket («ransagere», «spejdere») var ude på undersøgelse - ikke sjældent efter angivelse - gik der i skjul bud fra gård til gård for at advare. Hvor brændevinstøjet var af kobber,*

kunne det være et meget stort tab, når det blev konfiskeret. Men man kunne nøjes med såre tarvelige redskaber: en jerngryde som kedel, derpå et trælåg, hvori der var indpasset en hat af ler, det hele sammenklistret med dej, og et børseløb til pibe, der førtes gennem en svaletønde. Det var hele destillationsapparatet. Så vidt Feilberg.

Det første forbud mod hjemmebrænding kom allerede i 1697, og det blev gentaget i 1793. Forinden, i 1759, var der kommet bestemmelser, der forbød salg og fremstilling af brændevinsredskaber på landet.

Men da myndighedernes forbud ikke gjorde større indtryk på synderne, strammede de grebet i 1812. Det blev udmøntet i en række forordninger, bl.a. om, at apparaturet skulle tilintetgøres og at stikkere kunne bevare deres anonymitet.

I 1843 forsøgte øvrigheden sig med et frit lejde. Alle skulle ustraffet aflevere deres grej inden 1. maj dette år. Men hvis nogen efter denne tid blev grebet i at lave brændevin eller blot fandtes i besiddelse af udstyret, faldt der bøder på 100-200 rigsdaler, et meget stort beløb.

Kampagnen var vellykket. Der blev alene i Jylland afleveret 11.000 sæt redskaber. Og for-

inden, viser en samtidig opgørelse, var der beslaglagt et lignende antal.

De lovlydige fik godtgjort 24 skilling dansk courant for hvert pund kobber, som brændevinstøjet indeholdt. Men mange forhærdede hjemmebrændere brugte blot pengene til at anskaffe nyt udstyr, og som det fremgår af Feilbergs beskrivelse, behøvede de jyske bønder ikke nødvendigvis at genanskaffe de mere kostelige kobberrør. Jydepottekonerne forstod at lave både hat og rør af jydepotteler, og de virkede udmærket.

Bønderne kunne opregne mange gode grunde til at tage lempeligt på lovgivningsmagtens an-

Brændevinstøj (Ølgod Museum).

greb. De påstod blandt andet, at spølet (det affald, der blev tilbage efter brændingen) var lige så godt foder til svin og kreaturer som selve det korn, der var råstoffet i brændevinsfremstillingen. Og omvendt fandt de, at det - når nu spølet var så godt for dyrene - ville være det rene spild at lade være at tage brændevinen fra, inden kreaturerne fik det!

Mange mener, at brændevinen dengang ikke var så stærk som i dag. Men det passer ikke, styrken var omtrent den samme. Man målte i grader, og den holdt i reglen mellem 7,5 og 8 grader, svarende til 45-47 procent.

Mødet mellem hjemmebrænder og tolder kunne være dramatisk og endte sommetider i retten. I et tilfælde fra Grene sogn var historien tilmed så god, at den gik fra mund til mund i over 120 år.

I 1920 indsendte lærer Nielsen, Grindsted, en beretning til Dansk folkemindesamling. Han havde fået den fortalt af Peder Christiansen fra Silkeborg i Grene sogn (død 1920, 85 år gammel).

I det århundrede, man skrev 1700 og noget, lyder beretningen, bestyrede Peder Kaarbøl gården for sin fader i Elkjær i Grene sogn. Han gik for at være den rigeste karl i sognet, da han ejede 1100 rigsdaler. Engang kom de betjente, der skulle efterse, om bønderne havde såkaldt brændevinstøj på gården, men fandt intet og fjernede sig. Moderen sagde da til sønnen: Gå ud og giv dem et æresskud. Hvorefter han gik ud og affyrede en bøsse efter dem. De kom da tilbage og tog ham med. Han blev idømt et års tugthus og fik udstukket det ene øje.

Så galt gik det dog næppe. I retsprotokollen for Andst og Slaugs herreder for 1797 faldt vi ved et tilfælde over sagen og dommen siger ikke noget om, at Peder Christiansen skulle have et øje stukket ud. Det er nok et eksempel på, hvordan en historie kan blive forbedret ved at blive fortalt gennem flere generationer.

Hændelsen fandt sted på gården matrikel nr. 1 i Elkjær. Ejeren var Christen Pedersen Kaarbøl, hvis kone Karen Lasdatter og søn Peder var de anklagede i sagen.

Referatet fra det afsluttende retsmøde viser, hvad der faktisk skete den 25. marts 1797, da toldkontrollørerne og retsbetjenten indfandt sig hos Christen Pedersen i Elkjær for at lede efter ulovligt udstyr.

Konen på gården, Karen Lasdatter, lagde frækt ud med at forlange 10 rigsdaler for at give øvrighedens mænd lov til at ransage huset. Og hun truede dem med, at der skulle vederfares dem en ulykke, inden de kom derfra. Hun råbte til sønnen Peder, at han skulle komme med en høle og kaldte på *ham der var på loftet* (et gammelt skræmmekneb). Derefter faldt hun om i døren og skabte sig som en afsindig. Hun vedblev med trusler og skældord, og tilsyneladende bar hendes indsats frugt: rettens folk opgav at gøre mere den dag og gav sig af sted med uforrettet sag.

Men så gik Karen og Peder over stregen: de fulgte betjentene uden for gården og råbte efter dem, at de skulle være lykkelige, hvis de kom levende over Randbøl Hede uden at blive skudt; for dér var der tre mænd, som havde friskud (ifølge overtro fandtes der bøsser, der ikke kunne skyde forbi). Derpå hentede Peder sin flintebøsse, bad moderen holde hestene og fyrede et skud af hen over hovedet på kontrollørerne.

Det står ikke i retsprotokollen, om de to forvorpne blev anholdt samme dag, men det blev de nu nok. Der står heller ikke noget om, hvorvidt gårdejeren Christen Pedersen vitterligt ikke var hjemme eller om han blot havde gjort sig usynlig.

Til gengæld fremgår det, at han har prøvet at redde konens og sønnens skind ved at indgå et forlig med konsumptions-(told)inspektør Klingenberg. Vi ved ikke, hvad dette forlig gik

ud på, men da sagen kom for retten, forlangte anklageren, prokurator Søe, at det blev erklæret ugyldigt, hvad det også blev.

Anklageren krævede en hård straf for forseelsen: *At indstævnte Christen Pedersens kone, Karen Lasdatter, for hendes udøvede lovstridige forhold, dels ved at udskælde og true rettens betjente og rekvirenterne (med), at der skulle vederfares dem en ulykke, (dels ved) at anråbe sønnen, at han skulle hente høleen m.m. Hvorved hine blev hindrede i at fuldføre deres lovlige embedsforretning, ved dom bliver tildømt at arbejde i Viborg tugt- og forbedringshus fire måneder, samt betale de ved hendes transport medgående omkostninger.*

Men Peder skulle, mente anklageren, ikke slippe så billigt. Han forlanger, at sønnen, *indstævnte Peder Christensen, for hans dristige, lovstridige og voldsomme forhold, såvel ved inkvisitionsforretningen som senere ved at skyde efter rettens betjente, ved dom bliver tildømt at arbejde i jern i nærmeste fæstning i to år, samt betale de på hans transport medgående omkostninger.*

Anklageren førte fire beedigede vidner. De tre har givetvis været de to kontrollører og betjenten. Den fjerde var en mand ved navn Jacob Bødker (måske angiveren?). Hvor han var fra, ved vi ikke; der boede ingen af det navn i Grene sogn på det tidspunkt.

Til forsvar blev anført, at de indstævnte kendte rettens folk og at Peder Christensen kun var en ung dreng. Retten havde imidlertid fremskaffet en attest fra præsten i Vorbasse, der viste, at Peder var over 28 år gammel, da han begik sin forbrydelse. Det forsvar syntes altså ikke meget bevendt. Alligevel slap de to med en noget mildere straf end den, anklageren havde forlangt. Karen Lasdatter og Peder Christensen skulle begge arbejde i Viborg tugthus i to måneder samt betale sagens omkostninger.

Dommen slutter således: *Det idømte efter-*

kommes efter justitsens foranstaltning og udråbes inden femten dage efter denne doms lovlige forkyndelse under lovens adfærd. I denne ret, da skønnes det ikke rettere, end at samme har været lovmæssig forsvarlig og uden forsømmelse.

Kolding d. 22. oktober 1799. H. Deichmann.

Det var en noget mildere straf, end anklageren havde krævet. Og mor og søn kunne nu følges ad til Viborg tugthus og spare lidt af transportomkostningerne.

Der er selvfølgelig blevet snakket en del på egnen om denne sag. Sympatien har nok været på Marens og Peders side. De fleste brændte brændevin og mange slap godt fra det.

Nu blev de dømt, ikke for hjemmebrænding, men for deres opførsel over for rettens betjente. Der meldes intet om, hvorvidt der er fundet brændevinstøj hos dem, men en del kan tyde på, at de ikke havde rent mel i posen.

Om det var denne begivenhed, der var skyld i, at Peder ikke fik sin fødegård, ved vi ikke. Den var ellers testamenteret til ham. I 1807 overtog svigersønnen Thomas Nielsen gården og de gamle kom på aftægt. I skødet står der, at Peder Christensen Kaaberbøl skal have erstatning i penge i stedet for den gård, der var testamenteret til ham.

Peder Christensen købte i 1807 en anden gård i nærheden, nemlig matrikel nr. 7 i Krog. Han blev den 11. april dette år gift med Anne Jensdatter, hvis forældre Jens Iversen og Mette Pedersdatter ejede gården matrikel nr. 5 i Billund.

Peder Kaaberbøl og Anne Jensdatter blev bedsteforældre til Hans Peder Jensen, hvis gravsten endnu står på Grene kirkegård.

Kilder:

Andst og Slaugs herreders retsprotokol 1797.

H. P. Hansen: *Fra gamle dage*. Kbh. 1977.

H. F. Feilberg: *Dansk Bondeliv saaledes som det i mands*

Et æresskud

minde førtes navnlig i Vestjylland. Kbh. 1898.
Dansk Folkemindesamling: *Indberetninger om Grene Sogn.*

Ordforklaring

Friskud: Friskytte = en skytte som havde sluttet pagt med Fanden, og derved var kommen i besiddelse af frikugler, som altid ramte målet. Hver syvende tilhørte dog den onde, der anvendte denne efter forgodtbefindende.

Rigsdaler: Møntenheden, der blev afløst af kronen 1. maj

1873. Værdien var da 2 kroner. Rigsdaleren deltes i 6 mark à 16 skilling. Da bønderne blev selvejere i 1770'erne og senere, kostede en god gård her i Grene sogn 199 rigsdaler.
Flint: Forladergevær med flintelås.

Hans Jensen, f. 1917, fhv. murer, Systemvej 18, 7190 Billund, arbejder med gårdhistorie for Grene sogn. Artikler i egnsbogen Grindsted/Billund og i »Fra Ribe Amt«.